

ГЛАСНИК 41

српског археолошког друштва 2025

ГОДИНА
АРХЕОЛОГИЈЕ

Време је за прошлост.

Манифестација „Година археологије 2025”

У 2025. години Српско археолошко друштво спроводи манифестацију „Година археологије”. За лого манифестације је одабрана иконична силуета скулптуре Прародитељка, пронађена на локалитету Лепенски Вир. Током 2025. године, низ активности као што су предавања, изложбе, радионице и интерактивни рад са публиком у више од 20 градова промовише културно наслеђе Србије и слави археологију у свим својим облицима. Повод за ову манифестацију је 160 година од првих документованих археолошких ископавања у Србији. У лето 1865. Јанко Шафарик, тада чувар (управник) *Музеума сербској* (данас Народни музеј Србије), спроводи ова ископавања на планини Рудник.

(лого: Dechko Tzar)

Програмски одбор манифестације „Година археологије 2025”

Manifestation “The Year of Archaeology 2025”

In 2025, the Serbian Archaeological Society is implementing a series of events under the title “The Year of Archaeology 2025”. The project logo is the iconic silhouette of the sculpture Praroditeljka (*Progenitrix – Foremother*), found at the site of Lepenski Vir. During 2025, numerous activities such as lectures, exhibitions, workshops, and interactive work with broad public in more than 20 cities are being organised so as to promote the cultural heritage of Serbia and celebrate archaeology in all its forms. This series of events is marking the occasion of 160 years since the first documented archaeological excavations in Serbia. In summer 1985, Janko Šafárik, the then custodian (director) of the *Serbian Museum* (today’s National Museum of Serbia), conducted these excavations on Mount Rudnik.

(logo: Dechko Tzar)

Programme board of the manifestation “The Year of Archaeology 2025”

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 41

2025

Београд

Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд

Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић-Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Институт за пра- и протоисторију, Кристијан-Албрехтс универзитет, Кил), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд

За издавача: Адам Црнобрња

Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић

Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић

Графички дизајн: Кристијан Релић

Штампа:

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)

ISSN 3009-3503 (Online)

УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade

Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Institute for Pre- and Protohistory, Christian-Albrechts-University, Kiel), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia

For publisher: Adam Crnobrnja

Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović

Proof reading (English): Jelena Vitezović

Graphical design: Kristijan Relić

Printed by:

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.

The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2025 Belgrade

САДРЖАЈ CONTENTS

РАСПРАВЕ STUDIES

М. Ц. Церовић: Раноенеолитска рондела на локалитету Шанчина у Десићу код Шапца, резултати археолошких истраживања 2017–2022. године	7
M. C. Cerović: Early Eneolithic rondel at the site of Šančina in Desić, near Šabac, results of the archaeological research from 2017–2022	38
Б. Трипковић, К. Пенезић: Археолошки остаци и простор на локалитетима типа обровац: поглед из геоархеолошких бушотина	43
B. Tripković, K. Penezić: Archaeological remains and space at the Obrovac-type of sites: a view from geoarchaeological cores	72
М. Љуштина, М. Селаковић, Д. Милановић: На трагу производње питоса. Латенска керамичарска пећ са локалитета Адине њиве – Брајково	75
M. Ljuština, M. Selaković, D. Milanović: On the trail of <i>pithoi</i> production. La Tène pottery kiln from the site of Adžine Njive – Brajkovo	96
М. Н. Џамтовски: Recently discovered altar from Rogatica dedicated to Liber Pater (eastern Roman <i>Dalmatia</i>)	99
М. Н. Џамтовски: Недавно откривени жртвеник из Рогатице са посветом Либеру Патеру (источна римска Далмација)	123
Н. Ђ. Радиновић: Преглед типова амфора са простора јужне капије римског утврђења <i>Timacum Minus</i>	125
N. Đ. Radinović: Overview of <i>amphora</i> types from the southern gate of the Roman fort <i>Timacum Minus</i>	147
Д. Николић, Н. Стругар Бевц: Ранословенска кућа и сведочанства о изради накита на налазишту Ритопек–Река	151
D. Nikolić, N. Strugar Bevc: An Early Slavic house and evidence of jewellery making at the site of Ritopek–Reka	188
Ђ. Милосављевић: Остаци Цркве Светог Пантелејмона у Ловцу	191
Đ. Milosavljević: Remains of the Church of St. Panteleimon in Lovac	207

В. Микашиновић, Т. Шаркић, Д. Николић, К. Ђукић: Прелиминарни резултати биоантрополошких анализа материјала са локалитета Црквина (Доња Бела Река, Бор)	209
V. Mikašinović, T. Šarkić, D. Nikolić, K. Đukić: Preliminary results of bioanthropological analyses of material from the site of Crkvina (Donja Bela Reka, Bor) ...	231

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА EXCAVATIONS AND SURVEYS

N. Mirković Marić, I. Tomažič, M. Marić, New results of archaeological research at the site of Crna Bara – Prkos	233
Н. Мирковић Марић, И. Томажич, М. Марић: Нови резултати археолошких истраживања на локалитету Црна Бара – Пркос	253
П. Милојевић, С. Перић: Праисторијска налазишта у горњем току Белице ...	259
P. Milojević, S. Perić: Prehistoric sites in the upper course of the Belica River	282
В. Михајловић, Ј. Пендић, А. Бандовић, И. Кајтез, М. Јанковић: Рекогносцирање креманске котлине 2021. године	291
V. Mihajlović, J. Pendić, A. Bandović, I. Kajtez, M. Janković: Archaeological field survey of the Kremna Basin in 2021	324
К. Дмитровић, Д. Ћирковић: Резултати заштитних истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2023. године	331
K. Dmitrović, D. Ćirković: Results of rescue archaeological excavations in the courtyard of the National Museum Čačak in 2023	361
А. Ристић, Д. С. Радисављевић: Локалитети Градац (Градиште) и Црквиште у Риђевштици код Трстеника – резултати археолошких ископавања 1987. године	369
A. Ristić, D. S. Radisavljević: The sites of Gradac (Gradište) and Crkvište in Ridevštica near Trstenik – results of archaeological excavations in 1987	399
А. Ђукић: Средњовековне и раноновековне надгробне плоче из села Церова код Рудника	401
A. Đukić: Medieval and Early Modern gravestones from the village of Cerova near Rudnik	418

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ

CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

С. Митић: Наводони гробни налаз са Новог Брда из средњовековне збирке Народног музеја Ниш	419
S. Mitić: Alleged grave find from Novo Brdo from the medieval collection of the National Museum Niš	435

ПРИКАЗИ

REVIEWS

Selena Vitezović, Christoforos Arampatzis (eds.) HUNTING AND FISHING IN THE NEOLITHIC AND ENEOLITHIC: WEAPONS, TECHNIQUES AND PREY, Archaeopress, 2024 (Ivana Dimitrijević)	439
---	-----

IN MEMORIAM

Андреј Михајлович Обломски (1957–2023) (И. О. Гавритухин, Н. В. Лопатин)	445
Љиљана Мандић (1952–2024) (Д. Милосављевић)	451
Душан Крстић (1927–2024) (Н. Радојчић)	459

ДОДАТАК

APPENDIX

Упутство ауторима	464
Guidelines for the authors	465
Уређивачка политика	466
Editorial policy	467

РЕЗУЛТАТИ ЗАШТИТНИХ ИСТРАЖИВАЊА У ДВОРИШТУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ 2023. ГОДИНЕ

Катарина Дмитровић

Народни музеј Чачак

Драган Ђирковић

Републички завод за заштиту споменика културе Београд

e-mail: katarina.dmitrovic@gmail.com

Претходно саопштење

Примљено: 19. 5. 2025.

УДК: 902.2:351.853(497.11)“2023”

Прихваћено: 23. 7. 2025.

Апстракт: У тексту се презентују резултати заштитних истраживања у дворишту Музеја у Чачку обављених током 2023. године. У наставку обимних радова зајочетних претходне сезоне, потврђено је постојање зидане античког утврђења у центру града, као и дуготрајно коришћење овог простора из времена пред римска освајања и током њих до периода османске и аустријске окупације. У истом делу дворишта, дефинисана је ширина објекта I, али и старији објекти и целине испод његових темеља до нивоа здравице. На два места је истиан зајадни део бедема и старији и млађи објекти уз његово унутрашње лице. Делимично откривање унутрашње куле нејрано каснијим правкама у 4. веку, више доприноси прецизнијем одређивању хронологије, промена изгледа и намене фортификације у Чачку. Најстарији хоризонт живота на овом простору потврђен је С14 датумом из ућенисаног дрвета из објекта XXI, на основу којег је датован у последњи век старе и почетак нове ере.

Кључне речи: Двориште Музеја, Чачак, утврђење, антички, касноантички, средњовековни, турски период

1. Увод

Археолошка ископавања великог обима започета током 2022. године у дворишту Народног музеја у Чачку настављена су већ почетком наредне године.¹ Имала су за циљ завршетак радова у већ започетим целинама, дефинисање стратиграфије и што јасније одређивање хронологије и фаза у промени изгледа и намене античког утврђења и његове непосредне околине. Због великог обима археолошких сонди, а у циљу прецизнијег позиционирања и

¹ Археолошка истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку обављена су у периоду од марта до новембра 2023. године. Теренску екипу сачињавали су археолози Јелена Марјановић, Драган Ђирковић, Марко Марјановић и Љубинка Божић, а радовима је руководио Катарина Дмитровић, кустос чачанског музеја. Ископавања је у потпуности финансирао Град Чачак у оквиру програма „Град Чачак – Престоница културе Србије 2023. године”.

Сл. 1. Ситуациони план дворишта Музеја у Чачку са секторима означеним црвеним линијама и заокруженим римским бројевима (израдио: Р. Борисављевић; допунио: И. Дмитровић)

Fig. 1. Plan of the Čačak Museum courtyard with sectors indicated with red lines and encircled Roman numerals (made by: R. Borisavljević; supplemented by: I. Dmitrović)

систематизације ископа и налаза, цела површина дворишта је подељена у 10 сектора (I–X) димензија 40 x 20 м. Сваки сектор је додатно издељен на квадрате димензија 10 x 10 м, означене бројевима 1–4 и словима A–D (сл. 1). Према овој шеми, радови су настављени у сектору V, проширивањем ископа уз сонду 6 и објекат I у источном делу дворишта. У западном делу је отворен већи ископ у сектору I, уз сонду 5/22 и објекте II, III и IV. Сонда 8 позици-

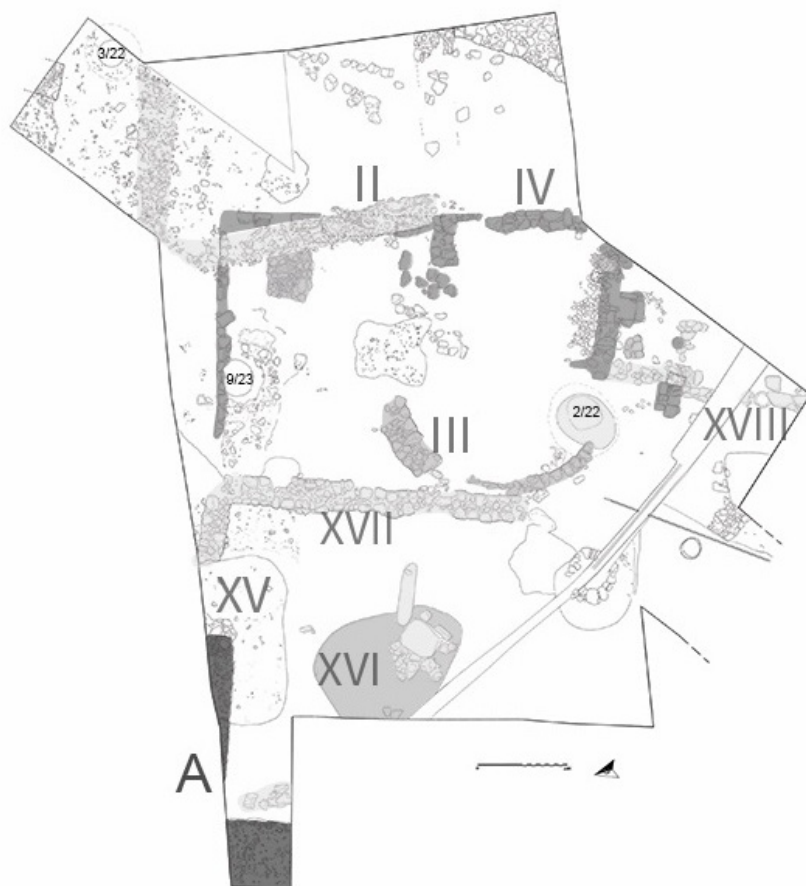
онирана је западно од сонде 5/22 и припада секторима II и VI. Димензије и облик сонди често су условљени положајем дрвећа и других елемената градске инфраструктуре (гасовод, водовод, постојећи објекти и целине), који се нису могли уклонити ради комплетнијег ископавања. У предстојећем тексту биће детаљно описан прелиминарни биланс радова обављених током 2023. године по секторима и дефинисаним целинама унутар њих, што ће наставити и допунити претходне резултате (Дмитровић и Ћирковић 2024).

2. Резултати истраживања

У складу са структуром недавно објављеног текста (Дмитровић и Ћирковић 2024) резултати истраживања из 2023. године биће представљени на исти начин, започињући са откривеним елементима фортификације у секторима I, II и VI. Истовремено се описују стратиграфија и остали објекти у наведеним ископима са основним подацима о карактеристичној покретној грађи, која је потом анализирана у посебном поглављу.

Сектор I. Ископ у сектору I имао је за циљ сагледавање шире слике око сонде 5/22, којом су током претходне кампање констатовани делови више објеката и укопа у сложеној стратиграфској ситуацији. Димензије првобитно планираног правоугаоног ископа износиле су 19,50 x 10 м, међутим, због већег броја стабала у J3 углу тог простора није ископан део приближно правоугаоне основе 4 x 8,50 м (сл. 2). Настављено је и са истраживањем на правоугаоном проширењу 1, започетим претходном кампањом, чији већи део лежи уз јужну ивицу новог, великог ископа. На овај начин формиран је простран ископ неправилне основе, подељен сондом 5/22 приближно по дијагонали J3–СИ, укупне површине око 180 м².

Истуреним СЗ делом овог ископа захваћен је и краћи део трасе **западног бедема** касноантичког утврђења (▼ 239,65). Остаци бедема су очувани у темељној зони и истражени су у дужини од 1,50 м. Спољно лице се налазило испод западног профила и није било могуће измерити укупну ширину темеља бедема. У северном профилу ископа констатовано је лице темељне конструкције рађене у истој техници као и темељи бедема, од крупног речног облутка заливеденог кречним малтером, које се пружа под приближно правим углом у односу на правац пружања бедема, у дужини од 4,28 м (▼ 239,54–239,08). Спој овог темеља са супструкцијом бедема није захваћен ископом, те засада није сигурно потврђено да ли припадају једној грађевинској фази. Према положају и димензијама претпостављено је да се ради о остацима унутрашње куле. Темељи бедема и унутрашње куле били су укопани кроз слојеве мрке и стерилне светломрке песковите земље до

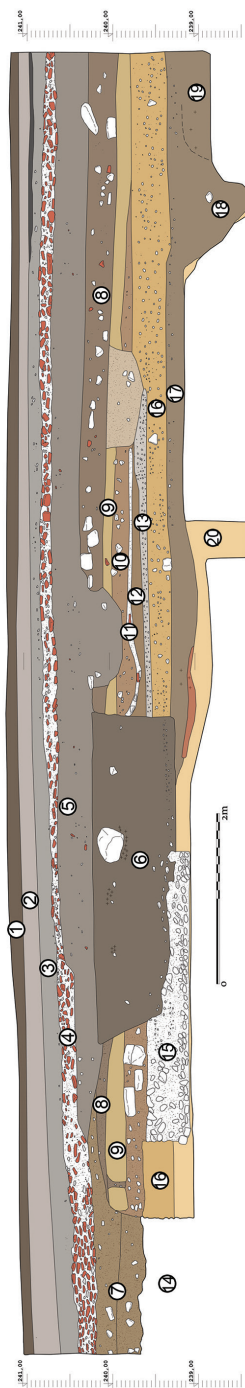
Сл. 2. Основа сектора I. Римским бројевима су означени објекти, а арапским јамае. А – западни део бедема са делом унутрашње куле (цртеж: Д. Ћирковић)

Fig. 2. Ground plan of sector I. Roman numerals indicate the structures, and Arabic the pits. A – the western part of the ramparts with part of the inner tower (drawn by: D. Ćirković)

коте 239,07, а прекривени моћним слојем интензивног шута, који заправо испуњава негатив почупаног надземног дела бедема.

Стратиграфска слика у сектору I махом потврђује претходно констатовано наслојавање у сонди 5/22, али га значајно и допуњује, нарочито када је у питању однос слојева према остацима бедема и постојање најстаријих хоризоната (сл. 3).

Површински слојеви насипа укупне дебљине до 0,45 м сачињени су од земље којом је крајем 19. века нивелисан централни градски плато. Они махом належу на тампон од ломљене опеке и црног шута дебљине 0,10–0,30

Сл. 3. Северни профил сектора I: 1–4 рецентни насипни слојеви; 5. сивомрка земља; 6. објекат XV; 7. негатив бедема (испуњен шутом); 8. тамномрка земља са елементима шута; 9. жутомрка земља; 10. жутомрка са елементима шута; 11. малтерни ниво са ситним шутом; 12. светломрка земља; 13. шљунак; 14. темељи бедема; 15. темељи унутрашње куле (капије?); 16. набој жуте земље са шљунком; 17. тамномрка земља са гаражи и грумењем запечене земље; 18. ров; 19. објекат XXI; 20. здравица (цртеж: Д. Ћирковић)

Fig. 3. Northern section of sector I: 1–4 recent layers; 5. grey-brown soil; 6. structure XV; 7. negative of the rampart (filled with rubble); 8. dark brown soil with rubble elements; 9. yellowish-brown soil; 10. yellowish-brown soil with rubble elements; 11. mortar level with fine rubble; 12. light brown soil; 13. gravel; 14. rampart foundations; 15. foundations of the inner tower (gate?); 16. yellow soil with soot and lumps of baked soil; 17. virgin soil; 18. ditch; 19. structure XXI; 20. virgin soil (drawn by: D. Ćirković)

м, који је могао настати услед рушења објеката који су се крајем 19. и кроз прву половину 20. века налазили уз данашњу Улицу цара Душана. О честим нивелацијама овог простора говори и то што овај релативно рецентни шут, на највећој површини ископа належе на слој сивомрке земље са помешаним налазима од касне антике до времена османске окупације, а делом и директно на рушевински слој у негативу касноантичких бедема. Слој сивомрке земље је још током претходне кампање доведен у везу са великим земљаним радовима на изградњи или нивелацији чачанског редута (1728–1739) којима су на ширем простору срубљени сви слојеви млађи од касне антике (Дмитровић и Ћирковић 2024, 228–229). Спорадично су очуване само појединачне целине које су биле укопане кроз касноантичке слојеве, какав је каменом ози-дан бунар и парцијално откривени **објекат XV**, који залази у северни профил ископа, а у чијој је испуни било више фрагмената грнчарије (Т. I/11,12).

Најмлађи касноантички слој је тамномрке, односно мрке земље са елементима шута у виду махом ситнијег камења, спорадичне гаражи и зона црвено запечене земље. Настајање овог слоја доводи се у везу са готском кризом, на шта може да указује налаз новца Јулијана Апостате, Јовијана, Валентинијана I и Грацијана². Не може се искључити ни могућност да се ради о више узајамних слојева деструкције, које није могуће раздвојити због настанка у кратким временским интервалима током последњих неколико деценија 4. могуће и почетком 5. столећа. Поједине конструкције уочене унутар овог слоја (**објекат II**, **објекат XVII**, **објекат XVIII**, концентрација камена у ЈИ углу сектора) иду у прилог евентуалној рашчлањености овог слоја.

Објекат XVII је имао супструкцију зидова од камена слаганог без везива откривеној на котама од 239,98 до 240,14, а зидови и кров су му највероватније били од дрвета и лакше грађе. Једном страном је могао да буде прислоњен уз западни бедем, а у оквиру сектора I истражени су остаци наспрамног зида, паралелног пружању бедема на удаљености од око 7,30 м. Северни зид је прекинут укопавањем објекта XV. Веома је могуће да је велики камени блок откривен у унутрашњости објекта (▼ 240,19) секундарно искоришћен као база дрвеног носећег стуба. Уколико је ова база коришћена за централни стуб, може се претпоставити дужина просторије од око 10 м. У остацима објекта XVII секундарно је употребљен фрагментован споменик са делимично очуваним натписним пољем (LIB P [---])³ (Т. IV/1).

² ПН 98/23, ПН 78/23 (RIC VIII 424), ПН 79/23, ПН 131/23 (SMAQP. RIC IX Aquileia 18b, type xix(a).?) (новац обрадио М. Марјановић).

³ Све фрагментоване епиграфске споменике откривене током ископавања 2023. године пре-лиминарно је обрадила С. Ферјанчић. У припреми је посебна публикација.

Објекат XVIII је парцијално истражен у јужном делу ископа (пробитном проширењу 2). Чине га остаци темеља од камена без везива на коти 240,00, приближног правца пружања север–југ, истраженог у дужини од око 2,50 м и мањег озиданог огњишта уз источно лице тог зида, димензија 0,50 x 0,90 м, са подницом на коти 239,88. Ова целина је била прекривена слојем тамномрке земље са интензивним остацима горења и лепа. Унутар овог слоја деструкције, поред уломака касноантичке грнчарије (Т. II/1, 2, 4), пронађени су и украшена коштана оплата дршке (Т. II/4) и три бронзана новчића (Т. II/5), међу којима је један највероватније ковање Јулијана Апостате (360–363?).⁴

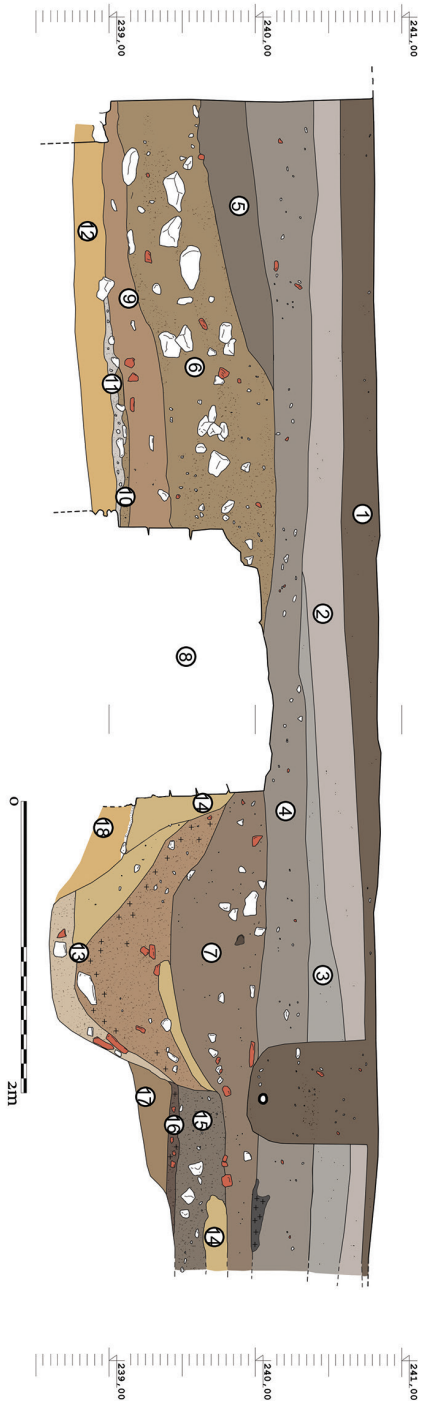
Делимично је истражен јужни део **објекта II** уоченог током претходне године, чиме је дефинисана његова ширина, која износи 7,65 м. Остаци овог објекта представљају супструкцију направљену од шута (▼ 240,08–240,30) у слоју тамномрке земље са елементима шута, док ниво коришћења није уочен, јер се вероватно налазио на вишој коти. Засада се не може поуздано утврдити да ли је објекат II истовремен са објектима XVII и XVIII, или је млађи од њих.

Под слојем тамномрке земље са елементима шута налази се жутомрки набој, који је, како је већ претходно претпостављено (Дмитровић и Ћирковић 2024, 231–232) насут приликом преуређења или обнове утврђења, током прве половине 4. столећа. Горња кота овог слоја на простору сектора I креће се од 239,96 до 240,11 уз негатив бедема. У њему је откривен један новчић кован у славу града Рима од 333. до 336. године,⁵ што представља *terminus post quem* за поменуту обнову. Овом хоризонту приписују се пећ 3/22, већи укуп дефинисан као објекат XVI и објекат III, чији су остаци кружне супструкције од камена слаганог без везива, већим делом девастирани млађим интервенцијама (приликом изградње објекта XVII, укопавања јаме 2/22 и др.).

Претходну фазу живота утврђења у овом делу локалитета представљају целине које указују на војно присуство. **Објекат IV**, који оријентацијом прати правац бедема, сачуван је у нивоу супструкције од камена (▼ 239,80–239,98) слаганог без везива, која је носила зидове од лаке грађе. Истражена површина овог објекта износи 9,50 x 5,25 м, при чему је дужа страна паралелна са правцем пружања бедема. Међу каменом искоришћеним за ову супструкцију било је више фрагмената поломљених и преклесаних споменика, неких са парцијално очуваним натписним пољима. Остаци објекта IV су у великој мери оштећени услед млађих интервенција и не

⁴ ПН 98/23 (Av. DN FL CL IVLI-ANVS PF AVG]???; Rv. SPES REIPUBLICAE).

⁵ ПН 81/23 (RIC VII Heraclea 114, Sear 3890).

Сл. 4. Северни профил сонде 8: 1–3 слојеви насипа; 4. сивомрка земља; 5. мрка земља; 6. млађи слој шута; 7. тамномрка земља са шутом; 8. бедем; 9. старији слој шута; 10. прослојај малтера; 11. шљунак; 12. светломрка земља над зиданицом; 13. јама 13/23; 14. жутомрка земља; 15. мрка земља са шутом; 16. прослојај шута; 17. мрка земља

Fig. 4. Northern section of trench 8: 1–3, recent layers; 4, grey-brown soil; 5, brown soil; 6, more recent rubble soil; 7, dark brown soil with rubble; 8, rampart; 9, older rubble soil; 10, layer of mortar; 11, gravel; 12, light brown soil above the virgin soil; 13, pit 13/23; 14, yellowish-brown soil; 15, brown soil with rubble; 16, rubble soil; 17, brown soil

може се рећи да ли је његова цела основа сагледана у целости. Састојао се од низа просторија широких око 4 м, од којих су две истражене у целој ширини, а трећа је излазила из оквира ископа. Унутрашњост прве две просторије је била запуњена шупом од фрагментоване опеке, међу којом су и уломци са печатом кохорте *II milliaria nova Delmatarum equitata* – СОН II W (Т. IV/3), и ситнијег камена у тамномрској земљи, који је вероватно служио као тампон за подницу. У овом слоју испод и око објекта IV пронађене су бронзане ламеле од оклопа (Т. III/7), мањи врх копља (Т. III/9), гвоздени нож, тегови за разбој (Т. III/8) и спорадични уломци грнчарије (Т. III/11,12). Хоризонт оквирно датује новац Клаудија Готског из 270. године⁶ (Т. III/10), откривен уз остатке објекта IV. У трећој просторији су откривени огњиште и камени жрвањ. Облик, димензије и оријентација указују да је објекат могао бити војна барака. За сада се може посредно датовати на основу сполија, које су биле у секундарној употреби и на другим објектима у окружењу из 3. и 4. века (Ферјанчић et al. 2008, 27, 30). Однос слојева према остацима одбрамбене архитектуре наговештава да је у овој фази унутрашња кула већ била разграђена, што указује на реорганизацију фортификације (сл. 3).

Слој светломрке земље над којим је подигнут објекат IV представља нивелацију којом је покривен слој шљунка, односно првобитни ниво коришћења каменог утврђења. У њему је пронађен новац Септимија Севера кован 197/198. године⁷ (Т. IV/6), што би слој хронолошки широко одређивало у 3. век. Међу керамиком издваја се фрагмент већег лонца са аплицираном главом змије на ободу (Т. IV/4). Шљунак се јавља на котама између 239,60 и 239,80 уз северни профил ископа, и мада је његов однос са остацима бедема у профилу нарушен млађим укопом, уочљиво је да одговара горњој коти темеља бедема. На шљунку нису констатовани остаци објекта, а сматра се да су њиме нивелисане површине у унутрашњости каменог утврђења у 3. веку (Дмитровић и Ћирковић 2024, 234). Под овим слојем су најстарији хоризонти констатовани на основу зона црвено запечене земље и укопа разних величина и облика основе. Местимична преклапања ових целина указују на најмање две фазе. Старијој припада већа укопана целина дефинисана као **објекат XXI**, пресечена ровом правца север–југ – **објекат XXII** (сл. 5). На нивоу уочавања ров је био ширине од приближно 1 м, а испраћен је у дужини од око 13 м. Укопан је кроз песковиту здравицу до коте 238,12–238,35. У испуни објекта XXI, између осталог, пронађен је новац Тиберија, кован 35/36. године⁸ (Т. VI/14–16). Од посебног значаја за дато-

⁶ ПН 144/23 (Av. IMP C CLAUDIVS AVG; Rv. ANNONA?).

⁷ ПН 104a/23 (RIC 433).

⁸ ПН 161/23 (RIC I 65).

Сл. 5. Ортофотографија сектора I са објектима најстарије фазе обележеним римским бројевима (фото: М. Вранић)

Fig. 5. Orthophoto of sector I with structures of the oldest phase marked with Roman numerals (photo: M. Vranić)

вање старијих целина је један C14 датум добијен из угљенисаног дрвета из објекта XXI. Датум добијен овом методом указује на време између 50. године п. н. е. и 78. године.⁹

Сектори II и VI. Сонда 8 је постављена у западном делу дворишта, дужом осом оријентисана претпостављеним правцем пружања западног зида утврђења, северно од сонде 7, у којој је претходно откривено 10 спољног лица бедема. Укупна површина сонде износи 38,5 м², а у ЈИ делу делимично је преклоплена са ЈЗ углом сонде 5/22. У оквиру овог ископа откривен је **западни бдем** у дужини од 7 м и ширини 1,9 м. У северном делу сонде очуван је његов надземни део 1,1 м висине и дужине до 3,3 м. Зидан је правилно клесаним квадерима положеним у правилне водоравне редове, од

⁹ Лабораторијска C14 AMS анализа угљенисаног дрвета из објекта XXI обављена је у лабораторији *Isotoptech Zrt*, у Дебрецину, Мађарска. Лабораторијски код узорка DeA – 46556; yrs. BP 2007 ± 25 (1σ); Calibrated calendar age (Cal AD/BC) (2σ) BC 50 – AD 75.

Сл. 6. Изглед западног дела бедема у сонди 8: арапским бројевима су обележене турске јаме. А – северни профил сонде 8 (приказан на сл. 4) (фото: М. Вранић)

Fig. 6. Photo of the western part of the rampart in trench 8: Turkish pits are marked with Arabic numerals. A – northern section of trench 8 (shown on Fig. 4) (photo: M. Vranić)

којих су са спољне стране остала очувана два, а са унутрашње пет редова, и средишњим делом испуњеним трпанцем и кречним малтером (сл. 6). Највиши део очуван је на коти 240,11, што је на 0,75 м испод савремене површине тла у овом делу дворишта. Темелј бедема је од крупнијих речних облутака заливених кречним малтером, ширине до 1,9 м и висине 0,9 м, укопан у слој песковите здравнице до коте 237,63.

Са спољне стране бедема су се испод слојева нивелације рецентним насипом и сивомрком земљом налазили јаки слојеви рушења – тамно-мрка земља са крупним камењем, малтером, опеком и турском керамиком, која је постепено опадала од највишег очуваног нивоа бедема према западу (▼240,15–239,59) (сл. 4). Уз темељно проширење издвајао се старији ниво рушења, што је констатовано и у другим сондама у којима је већ дефинисан бедем – сонде 2 и 7/22 (Дмитровић и Ћирковић 2024, 217–220). На нивоу темељног проширења, а испод старијег слоја рушења налазио се слој шљунка дебљине око 10 цм у ширини од 1,8 м, а над њим се ближе бедему налазио тањи слој малтера (▼239,1). Под слојем шљунка је лежао слој светломрке глиновите земље са траговима малтера и облутком, који је досезао до ни-

воа темељног проширења (▼ 239,05–238,99). Поред мање количине античке грнчарије из овог слоја потиче оштећени гвоздени мач (Т. V/7). Здравница се јавља на котама 238,87–239,69.

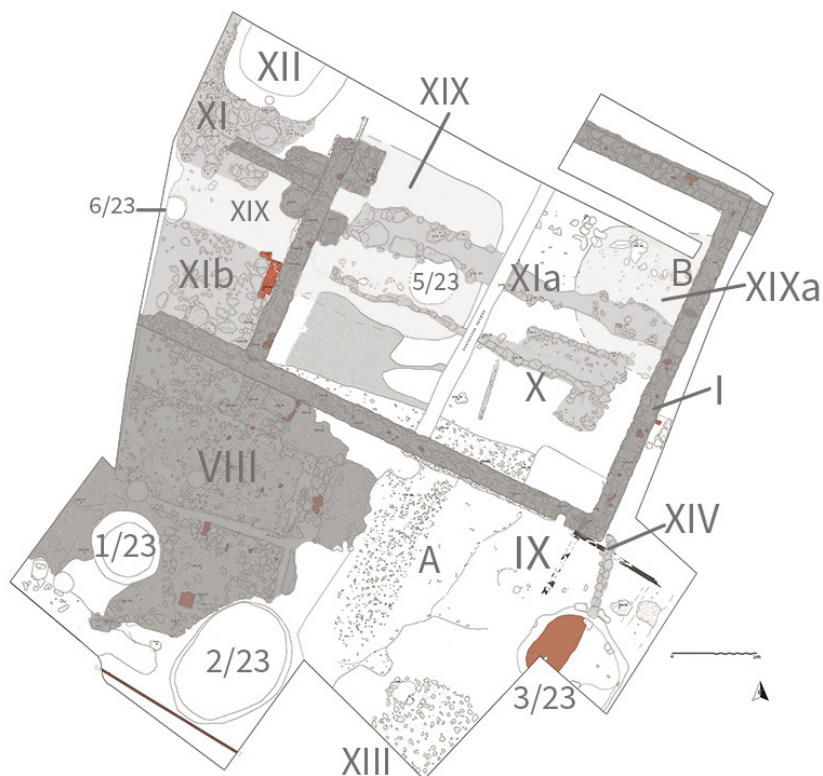
Због преклапања са сондом 5/22 и укопавања јаме 13/23, недовољно је испитана стратиграфија уз унутрашње лице бедема. Ту је постојао јак слој жутог набоја, висине око 1 м (▼ 239,69–238,53), чија се доња кота релативно поклапала са нивоом темељног проширења. **Јама 13/23** је укопана у слој набоја уз унутрашње лице зида. Већи део ове јаме коничног облика, са заравњеним дном у слоју песковите здравнице (▼ 238,59), залази под северни профил сонде. Испуна је тамномрка земља са траговима малтера и деловима шута попут камена, опека, позноантичке грнчарије, а издвајају се бронзана позноантичка фибула (Т. II/9) и новац, највероватније Констанција Гала.¹⁰

У темељну зону бедема јужно од очуваног надземног дела, кроз слојеве шута и тамномрке растресите земље са измешаним касноантичким и турским налазима, биле су укопане три јаме из турског времена, обележене бројевима 10–12 (сл. 6). Јаме се нису уочавале на основи, већ су дефинисане у доњим партијама, где су пробиле зидане делове фортификације и жутомрку земљу.

Јама 10/23 се налазила уз јужни профил сонде, укопана кроз темеље бедема у песковиту здравицу. На основи је кружног облика, благо укошених страна, пречника 1,1 м на дну (▼ 237,17) и 1,4 м у горњим сегментима. Испуну чини тамномрка растресита земља са крупнијим комадима керамике и већим уломком зделе украшене зграфито техником (Т. I/7,10) и бронзаном зделицом са очуваним семенкама на самом дну. **Јама 11/23** се налазила на свега 20 цм северно од јаме 10 и била је такође укопана кроз темељ бедема. Цилиндричног је облика, пречника 0,95 м, укопана до коте 237,64 у песковиту здравицу. Испуњена је тамномрком земљом са траговима малтера и керамиком турске провенијенције. Северно од јаме 11 налази се **јама 12/23**, којом је делимично поткопано језгро темеља у ширини од 1,1 м и на дубини од 0,6 м до коте 238,08. Испуна се није разликовала од оне у јамама 10 и 11. У слој шута укопан је **гроб 1/23**, који је поремећен радом механизације (▼ 239,47).

Сектор V, објекат I. Истраживање објекта I је настављено проширивањем ископа према северу и југу на површини од 34 м² и копањем до слоја здравнице, тако да површина целог ископа око објекта I сада износи 200,2 м². У северном проширењу (Кв. В3) откривен је СИ угао објекта I, чиме је утврђена његова ширина од 8,8 м. У јужном проширењу (Кв. А3) на-

¹⁰ ПН 156/23 (Av.DN CONSTANTIVS IVN NOB C?; Rv. FEL TEMP RE-PARATIO; ex:?).

Сл. 7. Основа објекта I са старијим целинама. Римским бројевима су означени објекти, а арапским јаме. А – старији слој шљунка; В – Профил приказан на сл. 8 (цртеж: Д. Ћирковић, К. Дмитривић)

Fig. 7. Ground plan of structure I with older units. Roman numerals indicate the structures, and Arabic the pits. A – older layer of gravel; B – section shown on Fig. 8 (drawn by: D. Ćirković, K. Dmitrović)

стављено је истраживање просторије 3 (објект VIII), доста оштећене услед каснијих активности, посебно услед укопавања великих јама 1/23 и 2/23.

Током претходне кампање истраживања су заустављена на нивоу малтерне поднице у просторији 1 објекта I и слоју тамномрке земље са шупом која се налазила испод пода. Уз ЈИ унутрашњи угао је тада отворен контролни ископ мањих димензија, на основу којег је утврђено да је стратиграфија овог простора врло комплексна (Дмитровић и Ћирковић 2024, сл. 11). Приликом ископавања 2023. године ова чињеница је потврђена, као и постојање више старијих целина негираних објектом I (сл. 7).

Испод нивоа првобитног пода у оквиру просторије 1 (▼ 239,35/40), простирао се слој тамномрке земље са шупом просечне дебљине око 20/25 cm,

Сл. 8. Северни контролни профил у објекту I и слојеви испод источног зида објекта. 1. сивомрка земља; 2. слој интензивног шута над првобитном подницом објекта I; 3. тамномрка земља са шутом; 4. слој млађег шљунка; 5. жутомрка земља; 6. мрка земља са гаром; 7. светломрка земља; 8. старији слој шљунка; 9. светломрка земља са црвено печеном земљом; 10. здравица; објекат XIXa из најстарије античке фазе (фото: К. Дмитривић)

Fig. 8. Northern control section in structure I and stratigraphy under its eastern wall.

1. grey-brown soil; 2. intensive rubble soil above the original floor of structure I;
3. dark brown soil with rubble; 4. more recent gravel soil; 5. yellow-brown soil; 6. brown soil with soot; 7. light brown soil; 8. older gravel soil; 9. light brown soil with baked earth; 10. virgin soil; structure XIXa from earliest Roman phase (photo: K. Dmitrović)

који је садржавао и мању количину животињских костију и керамике, ређе каме-на (сл. 8). Шут је на нижим котама интензивнији у источном делу, уз централну осу објекта и испод темеља јужног зида, и постепено се шири од ЈИ унутрашњег угла према западу и са јужне спољне стране објекта. Врло је могуће да је овим слојем терен нивелисан пре зидања објекта I, а приметно је да је на истој нивеле-ти са млађим слојем шљунка испод северног дела објекта. На нивоу првобитног пода објекта I, откривена су два крупнија фрагмента равног прозорског стакла и крстасти фибула (Т. II/7,8), док из шута у просторији 2 потиче бронзана сонда (Т. II/6). У слоју тамномрке земље са шутом пронађена је стаклена дршка бокала или крчага, а из шута уз објекат X бронзане ламеле оклопа (Т. III/4, 5). Керами-ка је сивоглачана, а поједини примерци су декорисани преглачаним мрежастим орнаментом (Т. III/1–3).

Млађи слој шљунка дебљине 10–15 цм, понегде са нешто крупнијим камењем и врло ретким налазима, простирао се под северном половином објекта (▼ 239,10 на западу и ▼ 239,3 на истоку) и допире до доње коте темеља објекта I. Испод шљунка је жутомрка земља, просечне дебљине око 20 цм, а под њом је мрка земља са гаром и црвено печеном земљом, откривена на котама 238,8 у 3 и 239,08 уз источни зид. Овај последњи слој је лежао над здравицом, коју чини светломрка песковита земља (▼ 238,70 на северу и ▼ 238,6 на западу). Из жутомрке земље глиновите структуре потиче малобројна касноантичка керамика, мања количина животињских костију, бронзани клин, бронзана шиваћа игла и горски кристал.

У слоју мрке земље са гаром над здравицом пронађена је фрагментована шкољка (Т. VI/10) и већа количина керамике рађене руком и на ручном и ножном витлу. Старији слој шљунка (▼ 238,8–238,9) простирао се под јужним и источним делом просторије 1 и на површини јужно од објекта. Лежао је делимично на здравици, а делимично је испод овог слоја постојала светломрка, глиновита земља, посебно у јужном делу ископа. Појава овог слоја може бити везана за нивелацију објекта XIX и XIXa, који припадају најстаријем хоризонту живота.

Старије целине откривене на простору на којем се у каснијој фази формира објекат I биће описане почевши од оних откривених испод просторија 1 и 2, а потом из јужног проширења сонде.

Старија подница од солидног, испуцалог малтера, 2–3 цм дебљине, нагнута на источну страну (▼ 239,13–239,21), налазила се испод ЈЗ дела просторије 1. Највероватније је припадала неком старијем објекту, с обзиром на то да се налазила 30 цм ниже од пода објекта I. Старија подница је положена на слој жутомрке земље и била је у истом нивоу са млађим слојем шљунка.

Објекат X је делимично откривен под средишњим делом просторије 1. Чини га темељна зона од жутог пешчара и крупнијих облутака оријентисан дужом страном СИ–ЈЗ, димензија 7,5 x 2,1 м (▼ 239,33/52). Положен је на млађи слој шљунка (▼ 239,2) и прекривен слојем античког шута и тамномрке земље са шутом, у којој су откривене бронзане ламеле истог облика као оне приказане на Т. III/5.

Објектима XI, XIa и XIb означене су темељне конструкције међусобно сличног начина формирања и кота, за које се не може са сигурношћу рећи да ли су припадале истом објекту или различитим целинама негираним приликом припреме терена за зидање објекта I. **Објектом XI** је названа конструкција од камена везана малтером под СЗ углом просторије 2, оште-

ћена укопавањем објекта XII, чини је површина од крупнијих облутака везаних малтером димензија 2,5 x 3,6 м (▼ 239,08/24), прекривена земљом светломрке боје. **Објекат XIa** чини темељна зона од крупнијег камена и малтера (▼ 239,04/28), положена на слој жутомрке земље под централним делом просторије 1. **Објекат XIb** откривен испод просторије 2 (▼ 239,01) представљала је површина поплочана жућкастим пешчарним каменом без везива. Према димензијама и начину формирања, објекти XI и XIb могли би се сматрати деловима поднице неког већег објекта или старије комуникације, чији се делови настављају под западним профилем ископа.

Објекат XII је већи укоп којим је пробијен објекат XI у СЗ углу ископа, уочен на коти 239,5, димензија 2,9 x 1,8 м. У основи је полукружног облика са прстенастом каскадом која се благо спушта до равног дна. Укопан је кроз слојеве античког шута у глиновиту жућкасту земљу до коте 238,6. Делом се налази под северним профилем. Уз западну ивицу објекта уочене су три јаме за стубове пречника око 20 цм. Испуну чини мрка растресита земља помешана са гаром, прослојцима пепела, креча, остацима уситњеног античког шута и керамике, међу којима се издвајају вероватно средњовековни комади (Т. I/3, 4), а откривен је и новац Констанса и могуће Валентинијана II.¹¹

Објекти XIX и XIXa су већи укопи сличног карактера, укопани кроз здравицу и вероватно су првобитно припадали истој целини – могуће рову који је постојао око првобитног логора или насеља. Објекат XIX – укоп издуженог облика на основи и левкастог пресека, ширине 3,3 м, откривене дужине 8,2 м – налазио се испод централног и западног дела просторија 1 и 2. Стране су укошене, дно је релативно равно, ширине око 1,3 м, са најнижом тачком на коти 237,42, што је 90 цм испод горње коте здравнице уз северни профил ископа. Објекат је дужом осом оријентисан правцем СЗ–ЈИ. Испуњен је тамномрком земљом са гаражи и грумењем црвено печене земље, у којој је било керамике, животињских костију и више посебних налаза. Керамику одликује мешавина руком рађених комада и оних на ручном и ножном витлу каснолатенске традиције (Т. VI/ 1, 2, 3, 4, 5, 6). Издвајају се и бронзана фибула типа *aucissa*, фрагментована перла са вертикалним ребрима, сребрни новац Веспасијана (Т. VI/12, 13, 17), бронзана кружна апликација, игла од кости.

Објекат XIXa се налазио на око 2,5 м од источне, лучно обликоване ивице објекта XIX и наставља се испод источног зида објекта I и источног профила. Представља га укоп коритастиг пресека и приближно правоугао-

¹¹ ПН 22 (RIC VIII Thessalonica 109) и ПН 24 (Rv. VICTOR-IA AVGGG? (SECVRITAS / VIRTVS / SALVS?).

ног облика на основи, димензија 3 x 2,30 м. Испуњен је нешто већом количином мрке земље и потом интензивнијим слојем шљунка. Дно је покривао старији слој шљунка дебљине 20 цм у средишњем делу. Најнижа тачка укопа је на коти 238,41.

Јама 5/23 се налазила делимично испод Ј стране објекта ХIа. Отвор јаме прекривао је слој песковите земље и слој шута, а њеним укопавањем је пробијен слој шљунка. Јама је на основи кружног облика, пречника око 125/135 цм. Странице јаме су благо звонасте, укопане у тврду глиновиту земљу, а благо овално дно се налазило 70 цм у односу на ниво уочавања. Испуну је чинила тамномрка земља са ретком керамиком, необрађеним животињским костима и шутом. **Јама 6/23** се налазила уз северни профил ископа. Кружног је облика, мањим делом под западним профилем, пречника 66 цм, дубине 30 цм, вертикално укопаних страница у тврђу глиновиту земљу, равнoг дна. Испуну је чинила тамномрка растресита земља са шутом.

У јужном проширењу су откривене **јаме 1/23 и 2/23**. Њиховим укопавањем поремећен је слој античког шута из којег потичу налази новца, могуће Константина II или Констанса и средњовековни српски сребрни новац цара Душана¹² (Т. I/1,2). Ивице јама су дефинисане тек на нивоу њиховог пробоја кроз подницу објекта VIII. Јама 1 се налазила у северном делу проширења, пречника 1,7 м на нивоу објекта VIII и 1,2 м на дну. Испуну је чинила мрка земља са гаром, деловима шута, животињским костима и фрагментима грнчарије (Т. I/6, 8), а од посебних налаза издваја се склопива прецизна бронзана вагица.¹³ Дно је укопано у слој жуте песковите земље – здравице (▼237,88). Јама 2 се налазила јужно од јаме 1. Овалног је облика, димензија 3,2 x 2,3 м, вертикалних страница и неравног овалног дна (▼238,21). Испуну је чинила земља тамномрке боје са крупнијим камењем, фрагментованим опекама и више уломака турске грнчарије.

Јама 3/23 се налазила у источном делу ископа. Приближно је правоугаоног облика, укопана у слој светломрке земље, дубине око 30 цм. Мањим делом залази под јужни профил. Тамномрка земља испуне је уочена на котам истим као и суседни објекат IX, али се њене ивице нису јасно издвајале од околног шута и дефинисане су тек на нивоу светломрке земље. Испуну објекта

¹² ПН 2/23 (Rv. GLOR-IA EXERC-ITVS, RIC?) и ПН 3/23, реф. Јовановић 11.46.

¹³ Покретне налазе откривене откривен приликом ископавања у дворишту Музеја у 2023. године до момента припреме овог текста готово у потпуности су обрадили конзерватори Народног музеја у Чачку Слободан Богојевић и Дејан Петровић. Неколико предмета, међу којима је и наведена вагица, и даље су у поступку конзервације и биће представљени неком наредном приликом.

чини мрка земља са грумењем гаражи, црвено печене земље, доста керамике из турског периода, животињске кости и фрагментоване гвоздене маказе (Т. I/9).

Објектом VIII је означена целина дозидана уз јужну спољну страну објекта I. Откривена је током прошлогодишњих радова, када је дефинисана као анекс или просторија 3 (Дмитровић и Ћирковић 2024, 222, сл. 10). Њен наставак је истражен у јужном проширењу и чини га оштећена подница објекта од камена заливеденог малтером и са отисцима темељних греда. Укупне димензије откривене површине објекта износе 6 м (И-3) и 6,6 м (С-Ј) (▼239,57). Очувана лежишта за темељне греде уливена су у кречни малтер, оријентисана паралелно са јужним зидом објекта I и испуњена тамномрком растреситом земљом у којој је откривен касноантички новац, највероватније Валентинијана II.¹⁴ Темељена зона објекта VIII је постављена на слој светломрке глиновите земље и прекривена слојем античког шута. Доста је оштећена у источном и јужном делу укопавањем већих турских јама 1/23 и 2/23. Будући да је дозидан уз објекат I и да се коте поднице подударају са нивелацијом пода унутар просторије 1, врло је могуће да ова целина припада фази обнове објекта I с краја 4. и почетка 5. века, можда анексу или неком сасвим независном објекту мањих димензија.

Објекат IX је делимично истражен током прошлогодишње кампање откривањем угљенисаних темељних греда, крупнијег камења и мањих површина малтера (▼239,53). Носећи стуб објекта је уштемован у спољни ЈИ угао објекта I и формира правилно удубљење димензија 25 x 25 cm. Наставком радова дефинисан је нов низ камења правца 3-И, који се пружа од темељне греде даље према истоку и вероватно представља северну страницу објекта IX.

Објекат XIII чини површина од ситно ломљеног камена, димензија 1,80 x 1,75 м, уочена на коти 238,75 у ЈИ углу јужног проширења. Слој са ломљеним каменом, приближно облика четвртине кружног исечка дебљине око 20 cm, наставља се под јужни и источни профил. Дно објекта је лежало на здравици – светломркој песковитој земљи (▼238,52). Објекат XIII је био прекривен тањим слојем светломрке земље са гаром и црвено запеченом земљом, а над њим се налазио слој интензивно црвено запечене земље са траговима лепа. Ломљени камен је могао представљати супструкцију пода објекта који је страдао у пожару. Приликом уклањања ситно ломљеног камења у северној половини објекта, пронађен је један глинени жижак, израђен у калупу, са троугаоном главом, црвено бојен (Т. VI/9).

Објекат XIV је откривен испод слоја шута, уз спољни ЈИ угао објекта I (▼239,15/25). Чини га правилан слог камења постављен у низу правцем

¹⁴ ПН 118/23 (Av. DN VALENTINIANVS PF AVG?; Rv. VICTORIA AVG).

север–југ, углавном речни облутак положен на слој тамномрке земље са гаром и црвено печеном земљом, дужине 3,3 м и ширине 20–30 цм. Северни део ове целине је испод објекта I, а на јужној страни је исечен укопавањем јаме 3/23. Дуж источног лица објекта XIV налазио се ров ширине 0,65 м коритастог пресека, дубине око 20 цм, укопан кроз слој шљунка до слоја светломрке земље, до коте 238,8. Из испуне рова потиче пар фрагмената касноантичке грнчарије, бронзана игла (Т. V/6), а на самом дну била је мања количина пепела. Према стратиграфији, положају и оријентацији, може се довести у блиску везу са објектом X.

Са спољне, јужне стране објекта I констатована је следећа стратиграфска слика: под слојем шута дебљине 25–30 цм (▼239,5 у И до 239,4 у 3 делу) лежао је слој светломрке земље дебљине око 10 цм (▼239,10/15). На граници одвајања **слоја шута од светломрке земље** било је више налаза грнчарије и фрагментована стаклена наруквица (Т. III/6), док је из слоја интензивног шута испод објекта IX откривен фрагмент латиничног натписа (Т. IV/2). Овај слој се подудара са слојем млађег шљунка у северном делу ископа.

Испод је интензивнији слој мрке земље са гаром, пепелом и црвено печеном земљом, дебљине 20–30 цм, чија је горња површина откривена на коти 239,00/10. У средишњем делу проширења је слој црвено печене земље најинтензивнији и појављују се сиве зоне пепела. Овај слој се везује за првобитно коришћење каменог утврђења. Керамика грубе и финије фактуре је присутна у већој количини (Т. V/1, 2, 8–11), а животињских костију је мање. Издвајају се обрађени коштани предмет од рога, гвоздени нож, бронзани поклопац кутијице за печат, укосница и шиваћа игла од кости (Т. V/3, 4, 5).

Старији слој шљунка неједнаког интензитета, 7–10 цм, откривен је на котама 239,0 у западном до 238,8 у источном делу. Шљунак је на 70–75 цм испод очуваног нивоа јужног зида објекта I. Под њим је слој светломрке земља са гаром и траговима пепела на дну и грнчаријом такође грубе и финије фактуре (Т. VI/3, 5). Откривени су и сребрна карика од жице са пребаченим и намотаним крајевима (Т. VI/8), лунуласти привезак са перфорацијом и кариком за качење, обрађен животињски рог и бронзана игла за шивење. Здравницу чини слој жуте песковите, стерилне земље, констатоване на 0,90–1 м, испод јужног зида објекта I (▼238,7/6).

3. Анализа грађе

Покретни археолошки налази су хронолошки опредељени на основу стратиграфије и стилско-типолошке компарације са налазима из ширег

окружења. Анализа грађе је представљена од најмлађих секвенци према старијима, у складу са стратиграфским условима и контекстом налаза.

3.1. Аустријски, османски и средњовековни хоризонти

Најмлађи налази потичу из слоја сивомрке земље и затворених целина – објекта XV у сектору I, јама 10, 11 и 12 у сектору II и јама 1, 2 и 3 у сектору V (Т. I/5–12). Слој сивомрке земље је већ идентификован као слој нивелације највероватније настао приликом подизања аустријског утврђења током првих деценија 18. века, са измешаним античким и каснијим материјалом (Дмитровић и Ћирковић 2024, 228–229).

Већина керамике из јама и слоја сивомрке земље припада времену 16–17. века. Зделе на стопи црвене боје печења и зелено или смеђе глеђосане, од којих је један примерак са унутрашње стране украшен у стилу једноставног колоритног зграфита (Т. I/6, 8, 10) имају директне паралеле са керамиком из Београда (Bikić 2003, 21–26, типови I/1, I/2 и I/6). У истом окружењу налазимо паралеле и за лонце лоптастог трбуха и искошеног врата мрке боје, украшених једноставним урезаним орнаментом (Т. I/5, 7, 11) (Bikić 2003, 41–42, типови II/16 и II/18).

Средњовековном хоризонту припада мали број налаза, међу којима се издвајају сребрни новац цара Душана, кован између 1345. и 1355. године, и неколико фрагмената керамике (Т. I/2–4). Међу њима индикативан је фрагмент заобљеног трбуха тамномрке боје са урезаним паралелним линијама. Сличан примерак претходно откривен у западном делу дворишта Музеја (Дмитровић и Ћирковић 2024, Т. I/8) датован је између 10. и 12. века (Вукадин 1993, 102, Т. IV; Радичевић 2003, 232–238, сл. 2, 3, 4).

3.2. Касноантички хоризонти

3.2.1. Најмлађем касноантичком хоризонту опредељеном у време након готске кризе припадају малобројни налази, најчешће керамика из сектора I. Везани су за слој тамномрке земље са шупом и објекат XVIII. Издвајају се лонци грубље фактуре мрке боје оштрије профилације (Т. II/1) који имају паралеле са сличним типовима из ближег окружења везаним за време од 4. до 6. века (Цвјетићанин 1988б, 123, Т 2/ II/57). Слични конични поклопци (Т. II/3), грубље израде равног дна са увученом ивицом обода потичу из Доње Паноније и датовани су у 4. век (Bruckner 1981, 111, кат. 30–34, Т. 131/32, 34). На Ђердапу се аналогни комади датују у шири временски распон, од 4. до 6. века (Цвјетићанин 2016, 100, тип По 6). Мањи фрагмент коштане оплате декорисане једноставним урезима (Т. II/4) има паралеле са налазима окарактерисаним као дршке типа II према С. Петковић, које се

датују од 4. до 6. века (Petković 1995, 49, XXXVII/3, 4). Неколико комада новца није јасно читљиво¹⁵ (Т. II/5), а један највероватније представља ковање Валентинијана II¹⁶.

3.2.2. *Хоризонту у који се сврстава старија фаза објекта I* (пре половине до осамдесетих година 4. века) припада већи комад равног прозорског стакла зеленкасте боје (Т. II/7) као и бронзана крстообразна фибула са попречном гредом и луковицама (Т. II/8), откривени на нивоу његове првобитне поднице. Према трапезастом пресеку лука и правоугаоној стопи украшеној фасетама и облику пинија фибула се може одредити у тип 34В према типологији С. Петковић, које ауторка хронолошки детерминише између 306. и 361/363. године (Petković 2010: 263–264; Т. LIV). Најближа паралела постоји са фрагментованим примерком из касноантичког хореума откривеног у дворишту Гимназије у Чачку.¹⁷ Будући да је на подници објекта I претходно откривен и новац Валенса, кован између 364. и 367. године (Дмитровић и Ћирковић 2024, 230, Т. II/3), наша фибула би се вероватно датовала након половине 4. века.

Фибула из јаме 13 у сектору II (Т. II/3), према С. Петковић, могла би припадати типу 35А – лучне жичане фибуле са правоугаоном посувраћеном стопом, које се најчешће датују од друге половине 3. до друге трећине 4. века (Petković 2010, 309–310). Наш примерак би се могао одредити од око половине 4. века, на шта указује оштећен новац највероватније Констанција Гала¹⁸ пронађен у истој јами. Овакво датовање може да потврди и чињеница да је јама 13 укопана кроз слој жутомрког набоја, којим је нивелисано утврђење око или нешто пре половине 4. века (Дмитровић и Ћирковић 2024, 235). Бронзана сонда мањих димензија из слоја шута у просторији 2 (*auriscalpium*) (Т. II/6) представља чест налаз и у свакодневном животу Римљана је коришћена као медицински и козметички алат, али и као гардеробна игла, укосница или украсни предмет (Крунић 1992; Čaval 2013). Широко се датују, а најближи примерак потиче из шута улазне просторије касноантичког хореума из дворишта Гимназије и датује се у 4. век.¹⁹ Наведени налази указују да је објекат I коришћен до првих деценија друге половине 4. века, а да је крајем истог столећа, највероватније након догађаја условљених готском кризом, обновљен, ојачан и дограђен у јужном делу (Дмитровић и Ћирковић 2024, 230).

¹⁵ ПН 94/23.

¹⁶ ПН 98/23.

¹⁷ Публикација у припреми.

¹⁸ Av. D N CONSTANTIVS IVN NOB C? Rv.FEL TEMP RE-PARATIO.

¹⁹ Публикација у припреми.

3.2.3. Испод првобитне поднице објекта I, из слоја тамномрке земље са шутом и слоја шута којим је нивелисана површина испод његових темеља, потиче неколико индикативних налаза неопходних за ближе хронолошко одређење слоја и објеката X и XI. Фрагментована стаклена наруквица (Т. III/6) припада једноставном, обручастом типу, сегментног пресека, тамноплаве боје. Чест је налаз у касноантичким хоризонтима свих римских провинција током целог 4. века на тлу Србије и представља луксузнији накит за разлику од коштаних или металних примерака (Šaranović Svetek 2009, 9, kat. 14–21, 43, 47–53; Dautova Ruševljan 2003, 102). Најближе паралеле су из некрополе уз Цркву Успења Пресвете Богородице у Чачку (Дмитровић и Радичевић 2009, 36, кат. 44), римским термама у центру града (Јеремић и Гојгић 2012, 79–81, кат. 125–127), док је примерак из дворишта Гимназије нађен са неколико примерака новца Констанција II.

Дршка бокала од плавозеленог прозирног стакла (Т. III/4) могла би да припада боцама типа I/1a, I/1b, I/5b или крчазима II/2 који се широко датују од краја 1. до прве половине 5. века (Ružić 1994, 11–17; 83,84). Бронзане ламеле оклопа (*lorica squamata*) (Т. III/5) истоветне су онима већ откривеним у слојевима испод темеља објекта I (Дмитровић и Ћирковић 2024, 230, Т. 5–7, 8) и датују се у 2–3. век (Radman-Livaja 2004, 79–80; Т. 28, 29; Vujović 2020, 51–52). Из слоја шута којим је нивелисана површина испод јужног зида објекта I потиче старији фрагментован натпис (Т. IV/2).

Керамику најчешће одликују фрагменти лонаца заобљеног трбуха и разгрнутог и заобљеног, а на неким примерцима задебљаног и хоризонтално профилисаног обода (Т. III/1–3). Керамика је са примесом ситног песка, од сиве до мрке боје, махом пригачане спољне површине, израђена на ножном витлу. На појединим фрагментима појављује се преглачани мрежаста орнамент (Т. III/3). Аналогије су познате из Доње Паноније, где су опредељени у типове лонаца 4 и 5 и шире датовани између 2. и 4. века (Brukner 1981, 104, Т. 110/18, 19; Т. 117/93). За лонац благо задебљане усне (Т. III/2) паралеле налазимо и са керамиком Сингидунума из друге половине 3. века (Nikolić Đorđević 2000, 68; tip II/7). Сличне форме из Чачка и околине датоване су у 3. и 4. век (Цвјетићанин 1988а, 108, Т.3. II/15, 16; Т. 4. II/32, 34).

Описани налази указују да је шут којим је делимично нивелисана јужна страна испод објекта I, као и слој тамномрке земље кроз који је укопан његов темељ, садржавао материјал од 2–3. до 4. века, односно времена непомредно пре зидања овог објекта. Стратиграфски, објекти X, XI, XIa и b, XIV и остаци малтерне поднице испод ЈЗ угла објекта I, који су лежали на слоју жутомрке земље, односно на нивелацији млађим шљунком над њим, а испод

слоја тамномрке са шупом, могли би се сматрати приближно савременим са објектом IV из сектора I и датовати од задњих деценија 3. до почетка 4. века.

За прецизније датовање објекта IV у сектору I од значаја је новац Клаудија Готског (Т. III/10) из 270. године, откривен у слоју над којим је објекат подигнут, што може бити *terminus post quem* за формирање објекта. Из истог слоја је и фрагмент лонца са аплицираном змијом (Т. IV/4). Сматра се да је посуђе ове врсте коришћено у култу, а у радионицама Виминацијума се производи од половине 2. века (Raičković et al. 2006, 71, 72).

Сличну хронологију пружа и остала керамика везана за овај објекат. Лонци заобљеног трбуха са хоризонтално профилисаним ободом (Т. III/11) имају паралеле у Доњој Панонији (Brukner 1981, Т. 124/154, 163. тип 13), а слични примерци из Ћердапа се опредељују од краја 3. до средине 5. века (Цвјетичанин 2016, 86, 87, тип Л46). Фрагмент четвртасто задебљаног врата (Т. III/12) вероватно лонца са дршкама се према аналогима из Ћердапа датује у крај 3. и почетак 4. века (Цвјетичанин 2016, 71, 72, тип Л11). Из Сингидунума познате су сличне форме опредељене од 2. до 4. века (Nikolić Đorđević 2000, II/57).

3.2.3 *Слој над старијим шљунком* из времена по оснивању каменог утврђења, пружио је прилично обимну грађу. Керамика је рађена руком или на ручном или ножном витлу. Међу гњетеном керамиком најбројнији су лонци благо заобљеног трбуха и мање или више косо разгрнутог обода и равног дна (Т. V/2). У фактури је присутно доста песка, површине су грубе, боје од светломрке до тамномрке. Поред ових облика, који имају паралеле у домородачкој продукцији Доње Паноније 1. века (Brukner 1981, 47, 48; Т. III/3, 8, 9), пажњу привлачи и један фрагмент грубе израде са делимично очуваном пластичном траком са отисцима прстију (Т. V/10), која има бројне паралеле са керамиком металних доба из ближе околине (уп. Стојић 2000).

Од посуђа fine фактуре издвајају се коничне зделе са благо увученим ободом, тамномрке, глачане спољне површине (Т. V/1, 8) и један фрагмент црвено бојене зделе хоризонтално профилисаног обода са аплицираним орнаментима (Т. V/11). Коничне зделе имају паралеле у Доњој Панонији и датују се у 1. век (Brukner 1981, здела типа 43, 92, Т. 78/12–18). Паралеле постоје са каснолатенским формама из Гомолаве најчешће из фазе VIb, које се датују у средину и крај 1. века п. н. е. (Jovanović et al. 1988, 88, 139, Т. XVIII/6). Зделе израђене у калупу од добро пречишћене глине са аплицираним рељефним украсима (Т. V/11) опредељују се од друге половине 1. до средине 2. века, а њихова појава, као и у нашем случају, са домородачким формама указује на процесе романизације провинције (Brukner 1981, 36,

37, Т. 55). Игле од кости за шивење и декоративна игла са пинијом на врху (Т. V/4, 5) представљају релативно чест налаз у насељима, али и некрополама (Golubović 2008, 98–99). За хронолошку детерминацију погоднија је игла-укосница са пинијом на очуваном крају, која би могла да припада типу VII према типологији С. Петковић опредељеном у крај 1. и 2. век (Petković 1995, 31, tabela 14, Т. XIV/1). Поклопац кутије за чување печата (Т. V/3) кружног облика је у области Рајне шире датован од 1. до 3. века (Derks and Roymans 2002, 92,93, Fig. 7.4). Слични налази из Виминацијума се одређују у варијанту 2 типа III и датују од друге половине 2. до прве половине 3. века (Milovanović and Raičković Savić 2013, 226, 227, Table 1).

Оштећен гвоздени мач (Т. V/7) откривен у слоју светломрке земље са облутком, са спољне стране бедема у сектору VI, сонда 8, добро датује слој кроз који је касније укопана фортификација. Дуги мачеви (спате) чешће се јављају од 2. века. Првобитно их је користила коњица, касније улазе у општу употребу. Наш примерак се може определити према паралели из Сремске Митровице у 2–3. век (Dautova Ruševljan i Vujović 2006, 91, kat. 7; Vujović 2020, 45–47).

3.2.4. *Најстаријој фази* припадају слојеви изнад здравнице, а испод старијег слоја шљунка, означени као светломрка и мрка/тамномрка са гаром и објекти XIII, XIX, XIXa у сектору V и XXI и XXII у сектору I. Керамика ове фазе се може поделити у две групе – груба, рађена руком или на ручном витлу и она фина изведена на ножном витлу. У првој групи најчешћи облик су лонци заобљеног трбуха косо разгнutoг или благо увученог обода, сивомрке и мрке боје, са доста песка у фактури (Т. VI/1, 4, 5). Присутне су и једноставне зделе коничног облика и равног дна (Т. VI/2). Паралеле постоје из налазишта Доње Паноније и датују се у 1. век. Производња ове врсте сматра се домородачком са карактеристикама праисторијског грнчарства (Brukner 1981, 47, 48; Т. III/3, 8, 9) и указује на удео локалног становништва у најстаријим римским хоризонтима.

У производњу са карактеристикама каснолатенског периода могу се уврстити здела са извијеном усном и пехар са две дршке сиве боје fine фактуре (Т. VI/6, 11), који такође имају аналогije са материјалом с краја старе и почетка нове ере (Brukner 1981, 47–48, Т. IV/2; Jovanović et al. 1988, 88, 141, 142, Т. XIX/3). Бронзана фибула типа *aucissa* (Т. VI/12) може се уврстити у тип 9B према С. Петковић – зглобне фибуле тракастог лука сличне *aucissa* фибулама, које се датују у 2–3. век (Petković 2010, 56–58, 453; Т. VII:1, 2; Petković 2018, 70). А. Бусулачић их опредељује у тип III *aucissa* фибула и датује у 1. и прву половину 2. века (Busuladžić 2010, 29–31). Фрагмент кера-

мичке лампе (Т. VI/9) из објекта XIII припада типу I, варијанте В или С, према С. Крунић, и шире се датују од краја 1. века до почетка 4. века (Крунић 2011, 36–38; кат. 7, 18). У Виминацијуму су одређене као тип *Viminacium* I, варијанте В и С, према М. Кораћу, и одређене од 1. до почетка 3. века (Когаћ 2018, 22, 30–85). У објекту XIX откривен је и новац Веспасијана²⁰ (Т. VI/17).

За ближе датовање настанка најстаријих структура од великог је значаја C14 датум добијен из угљенисане дрвене греде из објекта XXI, на основу којег се ова целина одређује од 50. године п. н.е. до 78. године. У прилог овом датовању иде и новац Тиберија (Т. VI/16) из исте целине и већ поменут новац Веспасијана из објекта XIX.

4. Фортификација

Приликом истраживања дворишта Музеја током 2023. године откривено је више елемената каменог утврђења, али и старијих укопа, означених као објекти XIX, XIXa и XXI. За њих се према облику, димензијама и распореду може претпоставити да су представљали делове јарка око првобитног утврђења (*praesidium*). Њихово нивелисање и формирање слоја шљунка највероватније се може везати за припремне радове за изградњу зиданог утврђења у 3. веку, што потврђује и анализа покретних налаза из испуне.

Откривањем трасе западног бедема у сонди 8 и западном краку сектора I са делом унутрашње куле, настављено је истраживање елемената фортификације, чије су постојање и габарит дефинисани током истраживања претходне године (Дмитровић и Ћирковић 2024, 234, 235, сл. 1). За сада једини надземни део бедема откривен у сонди 8 указује на изглед зидина од правилно клесаних квадера са оба лица и трпанцем између њих. Бедеми су пресекли слој мрке/светломрке земље у којој је било налаза најчешће из 2. века, што уједно представља *terminus post quem* за изградњу каменог утврђења. Уз темељно проширење, са спољне стране бедема, испод старијег слоја рушења налазио се добро сабијен слој шљунка који би указао на евентуално постојање уређене површине са спољне стране фортификације.

Проналазак фортификације и других објеката у оквиру браћеног простора дефинишу низ тесно повезаних војних и цивилних структура од 3. до раног 5. века. Класични камени кастел са унутрашњом кулом може се довести у везу са одавно претпостављеним логором Друге кохорте Делмата (*Cohors II milliaria nova Delmatarum equitata*), која је, према доступној епиграфској грађи, у Чачку боравила бар до почетка друге половине 3. века

²⁰ RIC II.1-772; RSC-366.

(Ферјанчић et al. 2008, 49, 50). Положај куле и набој од туцаника констатован северним крајем сонде 5 указују на могућност да она фланкира капију од које се пружао декуманус. Овако пројектованој траси главне комуникације правца запад–исток одговарали би остаци објекта са портиком, откривеног испод Цркве Светог Вазнесења (Дмитровић и Ћирковић 2024, сл. 1/2). Наведени елементи, димензије и хронологија утврђења у центру Чачка указују на велике сличности са утврђењем *Timacum Minus* код Књажевца (Петковић и Илијић 2012, 155, 156; сл.1).

Крајем 3. и почетком 4. века уследила је рехабилитација утврђења, са негирањем унутрашњих кула и могућом обновом бедема. Објекат IV интерпретиран као војна барака, показује да се овом обновом наставља војни карактер утврђења, уз поштовање просторне организације и оријентације. Ова ситуација се мења са следећом фазом живота на локалитету, која одговара првој половини 4. века, када се подижу објекти који одступају од претходне шеме (објекат I), а појављују се и станишта лаке грађе са материјалом који указује на могуће присуство федерата (објекат III).

Динамика догађаја друге половине IV века огледа се у комплексним стратиграфским односима објеката истражених у сектору I и на накнадним интервенцијама на објекту I и доградњи објекта VIII. Већа деструкција настала је током кризе изазване готским пустошењима. Последња етапа коришћења бележи само спорадичне активности унутар бедема, везане за секундарно коришћење и рушење објекта I те евентуално подизање објеката II и XVII.

5. Закључак

Ископавањима дворишта Музеја 2023. године у највећој мери остварени су постављени циљеви истраживања, али су отворена и многа питања о обиму и значају налазишта, његовој заштити, могућностима презентације, као и будућности истраживања. Након почетних корака из 2022. године, новом кампањом су претходна запажања потврђена и проширена, а велика количина откривене грађе и њена предстојећа детаљна анализа омогућиће свеобухватније и прецизније сагледавање разних детаља. На основу досадашње, прелиминарне анализе стратиграфије, целина и карактеристика покретне грађе, тренутно се могу донети следећи закључци.

Хронолошка подела на фазе, која је предложена на основу претходних запажања М. Васића (1993) и резултата истраживања из 2022. године, у основи се уклапа у нове резултате. У односу на претходна сазнања, новину представљају најстарији слојеви, чији се почетак може одредити у прелазу из старе у нову еру, што је потврђује и један C14 датум добијен из угљени-

саног дрвета из објекта XXI. Целине из почетне фазе представљају најстарије трагове живота – јарка око старијег утврђења из времена непосредно пред римских освајања овог дела Балкана и током њих. Објекти везани за ову фазу запуњени су приликом реорганизације целог простора за потребе зидања утврђења најкасније у 3. веку.

Од краја 3. и почетка 4. века, формирају се објекти IV, X, XI, XIa-b, XIV, који су током нешто касније реконструкције утврђења порушени. Током 4. и почетком 5. века настављају се динамични процеси реорганизације простора. Након ојачавања утврђења и старијих објеката у другој трећини 4. века, настаје више објеката и слојева. У оквиру ове фазе старијем хоризонту припадао би објекат III, а нешто млађем објекти I, VIII, XVII, XVIII, који највероватније трају до почетка 5. века.

На основу резултата истраживања у 2023. години, може се предложити следећа хронологија античких и касноантичких објеката:

Фаза I – од 1. века п. н. е. / 1. века до 3. века – најстарији хоризонти домородачког и раноримског утврђења. Завршава се изградњом утврђења. Објекти XIII, XIX, XIXa, XXI, XXII.

Фаза II – од друге половине 3. века до почетка 4. века (ојачавање утврђења, објекти IV, X, XI, XIa-b, XIV).

Фаза III – од друге трећине 4. века до последњих деценија 4. века (зидање објеката III, а потом I, II?, XVII, XVIII).

Фаза IV – после 383. године до почетка 5. века (обнова након кризе изазване готским продором, секундарна употреба објекта I, објекти II?, VIII, XVII?).

Средњовековном хоризонту припада мали број налаза и целина. Могуће је да су средњовековни слојеви уништени османским активностима и током нивелације простора у склопу зидања аустријског утврђења. Овом хоризонту би се условно могли определити објекти IX и XII и јама 9. Османски хоризонт потврђен је јамама 1–3 и 10–12 и објектом XV.

Описани резултати упућују на дуготрајност коришћења овог простора током векова, више сукцесивних фаза током којих је цео простор више пута мењао изглед и намену. Од најранијих фаза до краја 3. и почетка 4. века, може се утврдити присуство војске на основу више елемената војне опреме. Уз то, новооткривена епиграфска грађа, међу којом се издваја и неколико опека са жигом Друге кохорте Делмата (*Cohors II milliaria nova Delmatarum equitata*), указује да је ова војна јединица током одређеног времена чинила посаду у фортификацији у центру савременог Чачка. У каснијим фазама је забележено обимније присуство цивилног становништва.

Захвалница: Аутори захваљују колеги др Владимиру Михајловићу и анонимним рецензентима за велику помоћ током рада на анализирању и организовању обимне грађе представљене у овом прилогу.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Brukner, O.** 1981. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Beograd: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Bikić, V.** 2003. *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*. Beograd: Arheološki institut.
- Busuladžić, A.** 2010. *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Васић, М.** 1993. Касноантичка налазишта у Чачку и околини, у: *Бојородица Градачка у историји српског народа*, ур. М. Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992, 9–18. Чачак: Народни музеј.
- Вујовић, М.** 2020. *Rimska civilizacija na tlu Srbije*. Beograd: HeraEdu.
- Вукадин, О.** 1993. Археолошка ископавања црквене порте у Чачку, у: *Бојородица Градачка у историји српског народа*, ур. М. Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992, 99–105. Чачак: Народни музеј.
- Golubović, S.** 2008. *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*. Beograd: Arheološki institut.
- Dautova–Ruševljan, V.** 2003. *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*. Novi Sad: Matica srpska, Muzej Vojvodine.
- Dautova Ruševljan, V. i Vujović, M.** 2006. *Rimska vojska u Sremu*. Katalog izložbe. Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Derks, T. and Roymans, N.** 2002. Seal-boxes and spread of Latin literacy in the Rhine delta, in: *Becoming Roman, writing Latin? Literacy and epigraphy in the Roman west*, ed. A. E. Cooley. *Journal of Roman Archaeology*, suppl. 48, 87–134.
- Дмитровић, К. и Радичевић, Д.** 2009. *Касноантичка некропола у Чачку*. Каталог изложбе. Чачак: Народни музеј.
- Дмитровић, К. и Ћирковић, Д.** 2024. Резултати заштитних археолошких истраживања у дворишту Народног музеја у Чачку 2022. године, *Гласник Српског археолошког друштва* 40, 213 – 247.
- Јеремић, Г. и Гојгић, А.** 2012. *Римске терме у Чачку*. Прилози за историју Чачка 3. Чачак: Народни музеј.
- Jovanović B., Jovanović, M., Borojević, K., Popović, P. Stančić, V. i Zoffmann, Zs. K.** 1988. *Gomolava. Naselje mlađeg gvozdenog doba*. Novi Sad – Beograd. Vojvodanski muzej, Arheološki institut. Gomolava, knjiga 2.
- Korać, M.** 2018. *Oil Lamps from Viminacium (Moesia Superior)*. Belgrade: Archaeological Institute.

- Крунић, С.** 1992. *Римски медицински и фармацеутички инструменти из Сингидунума и околине*. Београд: Музеј града Београда.
- Крунић, С.** 2011. *Античке светилке из Музеја града Београда и начини илуминације у Сингидунуму од I до средине V века*. Београд: Музеј града Београда.
- Milovanović, B. and Raičković Savić, A.** 2013. Seal boxes from the *Viminacium* site, *Starinar* LXIII, 219–236.
- Nikolić Đorđević, S.** 2000. Antička keramika Singidunuma. Oblici posuda. *Singidunum* 2: Arheološki institut, Beograd, 11–244.
- Petković, S.** 1995. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd: Arheološki institut.
- Petković, S.** 2010. *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.* Beograd: Arheološki institut.
- Petković, S.** 2018. Fibulae and the Roman Army on the Danube in Moesia Superior, in *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors – Living at the Frontiers. Volume I*, eds. S. Golubović, N. Mrđić, 65–130. Belgrade: Institute of Archaeology.
- Петковић, С. и Илијић, Б.** 2012. Прилог проучавању римског насеља на локалитету Timacum Minus код Књажевца, источна Србија, *Гласник Српског археолошког друштва* 28, 153–178.
- Радичевић, Д.** 2003. Археолошка налазишта X–XI века у Чачку и околини, *Гласник Српског археолошког друштва* 19, 223–247.
- Radman-Livaja, I.** 2004. *Militaria Sisciensia – Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Raičković, A., Redžić, S. i Milovanović, B.** 2006. Posude sa apliciranim zmijama iz zanatskog centra, *Arheologija i prirodne nauke* 2, 69–76.
- Ružić, M.** 1994. *Rimsko staklo u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. Centar za arheološka istraživanja, knjiga 13.
- Стојић, М.** 2000. Праисторијска керамика са локалитета Соколица у Остри. *Зборник радова Народне музеја ХХХ*: 15–20.
- Ферјанчић, С., Јеремић, Г. и Гојгић, А.** 2008. *Римски епиграфски споменици Чачка и околине*. Прилози за историју Чачка 2. Чачак: Народни музеј.
- Цвјетићанин, Т.** 1988а. Римска керамика Чачка и околине. *Зборник радова Народне музеја XVIII*, Чачак: 103–118.
- Цвјетићанин, Т.** 1988б. Касноантичка и рановизантијска керамика са градина из околине Чачка. *Зборник радова Народне музеја XVIII*, Чачак: 121–130.
- Цвјетићанин, Т.** 2016. *Касноримска керамика Ђердаја*. Београд: Народни музеј.
- Čaval, S.** 2013. Late Antique decorative pins of the stylus type in Slovenia, *Arheološki vestnik* 64: 197–248.
- Šaranović Svetek, V.** 2009. *Rimske narukvice od stakla, staklene paste i gagata u provinciji Donja Panonija*. Beograd: Balkankult.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.

Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом

Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.

All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence

Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Katarina Dmitrović

National Museum Čačak

Dragan Ćirković

Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade

RESULTS OF RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE COURTYARD OF THE NATIONAL MUSEUM ČAČAK IN 2023

Keywords: *Museum courtyard, Čačak, fortification,
Roman, Late Roman, Medieval, Turkish periods*

The continuation of rescue research in the courtyard of the Museum in Čačak during 2023 aimed at completing the previously opened trenches and the partially discovered structures. For these reasons, trench 6/22 (sector V), trench 5/22 (sector I) were expanded and trench 8 (sectors II and VI) opened in order to more clearly define the western rampart of the fortification.

The chronological division into phases, proposed on the basis of previous observations by M. Vasić (1993) and the research results from 2022, basically fits into the new results. The novelty is represented by the oldest layers. Their beginning is dated at the turn from the old to the new era, which is also confirmed by a C14 date obtained from carbonised wood from structure XXI. The structures from the initial phase represent the oldest traces of life – a ditch around an older fortification from the time immediately before and during the Roman conquest of this part of the Balkans. The structures related to this phase were closed during the reorganisation of the entire area for the needs of building the fortification at the latest in the 3rd century.

From the end of the 3rd and the beginning of the 4th century, structures IV, X, XI, XIa-b, XIV were formed, which were demolished during the later reconstruction. Dynamic processes of spatial reorganisation continued during the 4th and the beginning of the 5th century. After the *castrum* was reconstructed during the first half of the 4th century, the inner tower and older buildings were demolished and several new units were created (structures I, III, VIII, XVII, XVIII), which most likely lasted until the beginning of the 5th century.

Based on the results in 2023, the following phasing of the Roman and Late Roman period can be proposed:

Phase I – from the 1st century BC/1st century AD to the 3rd century AD – the oldest horizons of the indigenous settlement and early Roman fort (structures XIII, XIX, XIXa, XXI, XXII, XXIIa).

Phase II – from the second half of the 3rd century to the beginning of the 4th century (structures IV, X, XI, XIa-b, XIV).

Phase III – from the second third of the 4th century to the last decades of the 4th century (structures III, slightly later I, II?, XVII, XVIII).

Phase IV – after 383 to the beginning of the 5th century (reconstruction after the crisis caused by the Gothic invasion, secondary use of structure I, II?, VIII, XVII?).

A small number of finds and units belong to the medieval horizon. It is possible that the medieval layers were destroyed by Ottoman activities and during the levelling of the area at the time of the construction of the Austrian fortification. Structures IX and XII and pit 9 could be conditionally assigned to this horizon. The Ottoman horizon is confirmed by pits 1–3 and 10–12 and structure XV.

From the earliest phases to the end of the 3rd and beginning of the 4th century, the military presence can be determined on the basis of elements of military equipment. In addition, newly discovered epigraphic material, among which several bricks with the stamp of *Cohors II milliaria nova Delmatarum equitata* stand out, confirming the stay of this military unit for a certain time in the *castrum* in the centre of modern Čačak. In later phases, there was also a significant presence of the civilians.

T. I Средњовековни и турски налази. 1, 2. слој шута изнад јама 1/23 и 2/23;
3, 4. објекат XII; 5. из слоја сивомрке земље; 6, 8. јама 1/23; 7, 10. јама 10/23;
9. јама 3/23; 11, 12. објекат XV

Pl. I Medieval and Ottoman finds. 1, 2. rubble soil above pits 1/23 and 2/23;
3, 4. structure XII; 5. grey-brown soil; 6, 8. pit 1/23; 7, 10. pit 10/23; 9. pit 3/23;
11, 12. structure XV

T. II Најмлађи касноантички хоризонти: 1–5. тамномрка земља унутар објекта XVIII; 6. слој шута у просторији 2 објекта I; 7, 8. са првобитне поднице објекта I; 9. јама 13/23

Pl. II The most recent Late Antique horizons: 1–5. dark brown soil inside structure XVIII; 6. rubble soil in room 2 of structure I; 7, 8. from the original floor of structure I; 9. pit 13/23

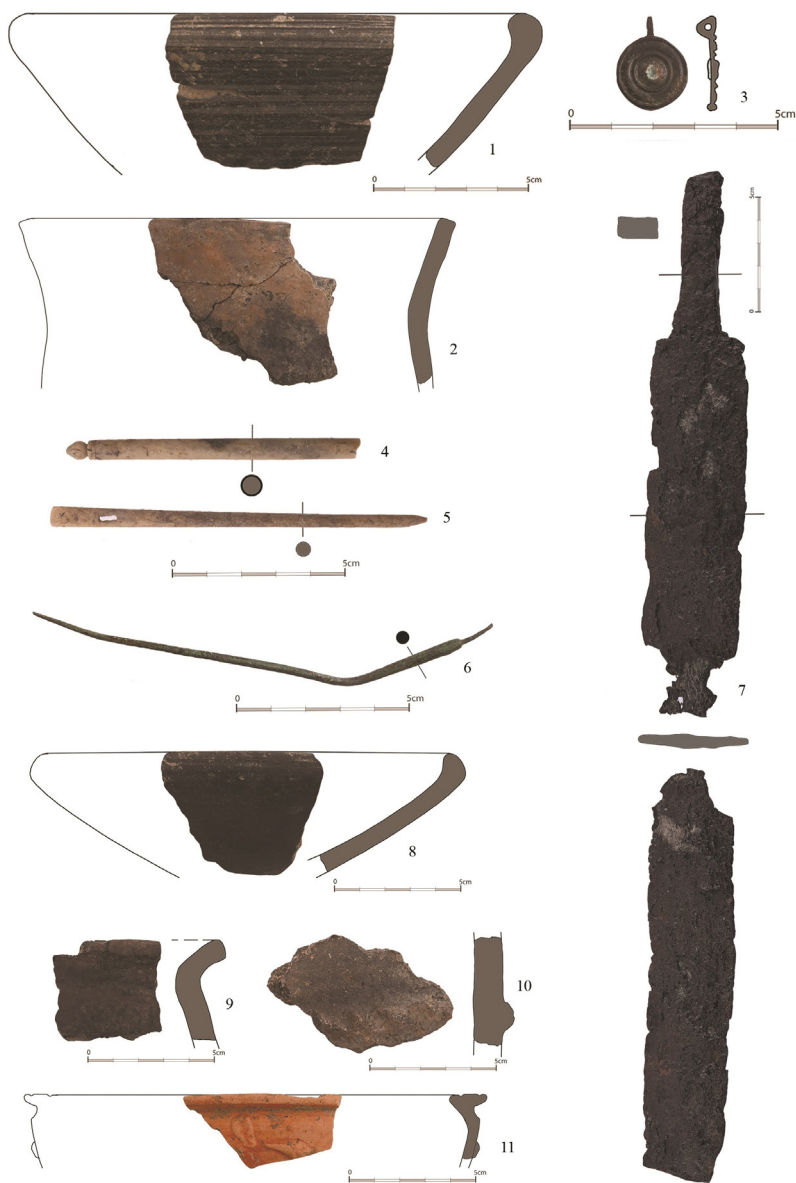
T. III Налази из слојева 3–4. века: 1–5. тамномрка земља са шутом испод објекта I;
6. из шута изван објекта I; 7–12. из слоја шута у објекту IV

Pl. III Finds from the 3rd–4th century layers: 1–5. dark brown soil with rubble under structure I;
I; 6. from the rubble soil outside structure I; 7–12. from the rubble layer in structure IV

T. IV Налази 2–3. века у млађим објектима: 1. објекат XVII; 2. из слоја шута изван објекта I; 3. из слоја шута у објекту IV; 4–6. светломрка земља испод објекта IV

Pl. IV Finds from the 2nd–3rd century in more recent structures and layers: 1. structure XVII; 2. from the rubble soil outside structure I; 3. from the rubble soil in structure IV; 4–6. light brown soil below structure IV

T. V Налази из слојева пред оснивање каменог утврђења и након њега: 1–6, 8–11. светломрка и мрка земља са гаром, изнад старијег слоја шљунка изван објекта I; 7. светломрка земља са спољне стране бедема у сонди 8

Pl. V Finds from the layers before and after the foundation of the stone fortification: 1–6, 8–11. light brown and brown soil with soot, above the older layer of gravel outside structure I; 7. light brown soil outside the ramparts in trench 8

T. VI Најстарији антички слојеви: 1, 2, 4, 6, 7, 10–13, 17. објекат XIX; 14–16. објекат XXI; 3, 5, 8. светломрка земља над здравицом изван објекта I

Pl. VI The oldest Antique layers: 1, 2, 4, 6, 7, 10–13, 17. structure XIX; 14–16. structure XXI; 3, 5, 8. light brown soil above the virgin soil outside structure I

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић.
- 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд :
BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског
археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. -
Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва
(Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298